

50.013

ORSZÁGI
KÖNYV-
TÁR

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

REVUE DU LIVRE
PUBLICATION TRIMESTRIELLE
DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET LA BIBLIOGRAPHIE

1975

2

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

I. OSZTÁLYÁNAK

KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

91. ÉVF. 1975/2. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

DERSI TAMÁS

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítők-nél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft

Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111–010 (pénzforgalmi jelzőszám 215–11482) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185–612.

SZERKESZTŐSÉG:

1088 Budapest

VIII., Múzeum krt. 14–16.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

A Pray-kódex orvostörténeti vonatkozásai

A *Pray-kódexet* tudományos nyilvántartásunk is elsősorban magyar nyelv- emlékeknek tekinti. Utal ezzel nyelvünk első, több mondatra terjedő írott emlékére, a *Halotti Beszédre*. E kiemeléssel természetesen kerül háttérbe a kódex tartalmának egyéb jellegű része. Pedig keletkezése idején biztosan nem a HB-et tartották benne a legfontosabbnak. Hiszen e 172 lapnyi, 32,5 × 15 cm méretű pergamenre kézzel írt könyv tk. középkori sacramentarium, azaz megközelítő körülírással olyan miscskönyv, amelyben zömmel csak azok a miseszövegek találhatóak, amelyeket a miséző pap egyedül mond el, megtoldva egyéb, gyakrabban használt áldások és imák szövegével. Mint ilyen istentiszteleti könyvnek egyik bevezető része a naptár, az 1^v–7^r lapokon.¹

E naptár januártól decemberig közli az egyes napokra eső szentek nevét, de tartalmaz ezenkívül naptárszámítási és asztrológiai adatokat is. Orvostörténeti szempontból az egyes hónapok mellé, a lapszélre írt egészségügyi intelmek érdekesek.² Először RÉTHEI PRIKKEK Marián foglalkozik velük részletesebben, meg lehetőségen negatív kommentárt fűzve hozzájuk. „Érdekes képet kapunk e szabályokban — írja — azon kornak együgyű felfogásáról és babonás, csekély orvosi tudományáról.”³ BÉKEFI Remig is érinti ezeket az „orvosi tanácsokat”, nevezetesen az áprilisit és a juniúsit.⁴ Amennyire azonban megállapíthattam, ZALÁN Menyhért volt az első, aki alaposabban foglalkozott e szabályokkal *A Pray-kódex forrásaihoz* c. tanulmányában. A lekicsinylő nézeteket történelmietlennek tartva rámutat, hogy

„vizsgálniok kellett volna, mikor ezen lesújtó ítéletet kimondták, azt, hogy vajon ezen bejegyzések idegen eredetűek-e, vagy régi magyar népies eredetre mennek vissza. Ha magyar eredetűek, akkor még nagyobb a fontosságuk, mert homályos középkori tudományunkra adnának felvilágosítást, ha pedig idegenek, akkor valamilyen idegen hatásra jellemzők. Különösen az egészségügyi előírások volnának fontosak, a bennük elsorolt sok növénynév miatt is.”⁵

Mielőtt rátérnék ezekre az egyes hónapokhoz fűzött előírásokra, előrebocsátok két megjegyzést. Az egyik a kor gyógytudományára vonatkozik. A középkor orvosszerzői — mind a latinul, mind az arabul írók — CELSUS nyomán „há-

¹ Vö. BARTONIEK Emma: *Codices latini medii aevi*. Budapest, 1940. 2.; Magyar Irodalmi Lexikon, 2. k. (Bp. 1965.) 522.

² Vö. RADÓ Polikárp—MEZEY László: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Bp. 1973. 47.

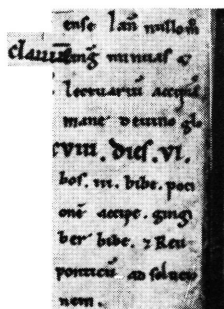
³ RÉTHEI PRIKKEK Marián: *A Pray-kódex*. Bp. 1903. 19.

⁴ Ld. BÉKEFI R.: *Orvosok, betegek és gyógyítás az Árpádok korában*. Gyógyászat 1912. 723.

⁵ ZALÁN Menyhért: *A Pray-kódex forrásaihoz*. Magyar Könyvszemle, XXXIII./1926/251.

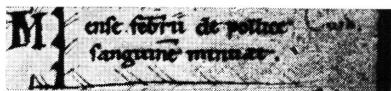
rom részre osztották a gyógytudományt. Az első tartalmazza az életmóddal való kezelést, a második az orvosságok útján történő kezelést, a harmadik a kézzel történőt. Az első részt nevezték a görögök dietetikának, a másodikat farmaceutikának, a harmadikat chirurgiának”.⁶ A másik e szabályok elnevezésére vonatkozik. Külföldi történészek és orvostörténészek szintén találtak ilyen vagy hasonló szabályokat, s váltakozva nevezik ezeket hol „Gesundheitsregel”-nek, hol pedig a naptárral együtt „calendari dietetici”-nek.⁷ Kódexünk esetében a szabályok tárgyánál fogva a tágabb értelmű egészségügyi előírások vagy szabályok elnevezést tartom helyénvalónak.

Lássuk mármost sorban a *Pray-kódex* naptárának lapszélein bejegyzett egészségügyi szabályokat.

1. ábra (január)

Olvasata a rövidítéseket feloldva, *Zalán* nyomán: Mense Ianuario nullo modo / sanguinem minuas et lectuarium accipias / mane de uino glo / bos. III. bibe. poti / onem accipe. gingi / ber bibe. et Reu / ponticum ad solutionem. Kísérletet teszek itt is, s a többi havi szabálynál is a magyar fordításra. Január havában semmiképpen se vágj eret, és végy magadhoz liktárt, reggel borral 3 göböt. Végy magadhoz folyékony orvossággént gyömbért, és pontusi gyökeret hashajtónak.⁸

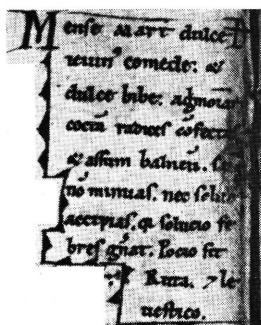
2. ábra (február)

Mense Februarii de pollice / sanguinem minuat. — Magyarul: Február havában vágjon eret a hüvelykujjon.

⁶ SCHIPPERGES, Heinrich: *Moderne Medizin im Spiegel der Geschichte*. Stuttgart, 1970. 91.

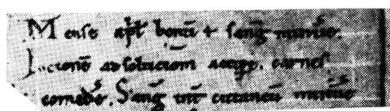
⁷ REICHE, Rainer: *Einige lateinische Monatsdictatiken aus Wiener und St. Galler Handschriften*. In: *Sudhoffs Archiv*, 57 (1973), 2. füzet, 113.

⁸ Az electuarium (= liktár, nyelet) ma már nem használatos gyógyszeralak, mely a hatóanyagot gyümölciszibe vagy mézbe keverve tartalmazza. (*Orvosi Lexikon* 2 Bp. 1969., (98). — A „potio” iható orvosságot jelent. (Vö. FORCELLINI Aegidius: *Lexicon totius latininitatis*. IV. k., Prato, 1868., 763. l. (ERNYEI József szerint megfelel a mai infusum frigidum-nak. (Ld. *Szerzetesrendjeink gyógyszerterárai* c. cikkét; A Magyar Gyógyszertudományi Társulat Értesítője. VIII./1932, 187.) — Gingiber, zinziber vagy zingiberi (FORCELLINI i. m. V. k. 234. l.); Zingiberis rhizoma: a forró égöv alatt termelt, a Zingiber officinale Roscoe gyömbér gyökértörzse. Fűszeres étvágyjavító. (Vö. *Orv. Lex.* 4/Bp. 1973., 991.) — Rha Ponticum, vagy Rheu Ponticum; vitatott, azonos-e a Rha barbarával. (FORCELLINI, i. m. V. k. 234. l.) Rhei rhizoma, rebarbara gyökér: a Kínában honos Rheum palmatum L. gyökértörzse. Kis adagban étvágyjavító, nagyban enyhe hashajtó. (Vö. *Orv. Lex.* 4,126.)

3. ábra (március)

Mense martio dulce / ieiunus comede: et / dulce bibe: agrimoniam / coctam radices con-
fectas / et assum balneum. sanguinem / non minuas. nec solutionem / accipias. quia solucio
febres generat. Pocio sit / Ruta. et le / uestico. — Lefordítva: Március havában éhomra
egyél édeset, és igyál édeset, főtt apró bojtorjánt, befőzött gyökereket, és száraz fürdőt
(hozzáértendő: használj). Eret ne vágj, hashajtót se végy magadhoz, mert a hashajtó látat
szül. A folyékony orvosság legyen kerti ruta és lestyán.⁹

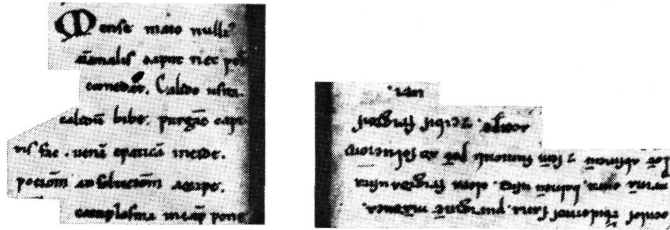

4. ábra (április)

Mense aprili bonum est sanguinem minuere. / Pocionem ad solutionem accipere. car-
nes / comedere. Sanguinem inter cutaneum minuere / Calido usitare. Sto / machum pur-
gare. / unguento calistico usitare. / a radicibus abstinere. quia / scabiem et puriginem ge-
nerant. Pocio de uetonica et / bibinella accipienda est — Április havában jó eret vágni, folyé-
kony hashajtó orvosságot magunkhoz venni, húst enni, bőrközi eret vágni. Meleget (ti.
meleg ételt) használni, kitisztítani a gyomrot, ernyesztő kenőcsöt használni, tartózkodni a
gyökerektől, mert rühöt és viszketéget okoznak. Italként végy tisztessűből és Csaba íré-
ből.¹⁰

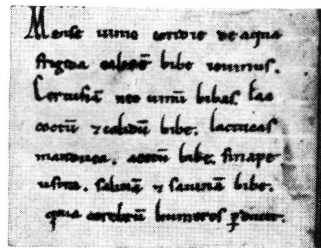
⁹ A „balneum”-ban volt az ún. „assa cella”, amelyet izzasztás végett erősen felmelegít-
tettek, de víz nélkül. (Vö. FORCELLINI, i. m. I. k. 526.) Eszerint megfelel mai gőzfürdőink
száraz légkamrájának. — A „leuestico”, levesticum vagy libisticum vagy PLINIUSNÁL szere-
pel mint gyógynövény. (Vö. FORCELLINI, III. k. 764.) Minden valószínűség szerint meg-
felel a Levisticum officinale-nak, amelynek gyökere enyhén izgatja a veséket, s ezért vize-
lethajtóként rendelik (Ld. KAZAY Endre, Gyógyszerészi Lexicon. III. k. [Nagybánya,
1900.] 221.) Magyarul: lestyán. Vö. NATTER-NÁD Miksa: *A Herbarium növényei*. Com-
municaciones ex Bibliotheca Historiae Medicinae Hungarica, 23. k. (1962.) 357.)

¹⁰ Calistico (abl.) = calastico (BEDA); chalasticus a gör. chaláo igéből, a. m. ernyeszt,
lazít. (FORCELLINI, II. k. 162.) — Vetonica, vagy betonica; bort készítenek belőle és ecetet
a gyomor számára és a szem tisztítására. (FORCELLINI, VI. k. 314.) A Páriz Pápai-féle szó-
tár szerint (82.): sebfű. Betonica officinalis = orvosi tisztessű. (Ld. Természettudományi
Lexikon. 6. k. [Bp. 1968.] 462.) — Bibinella = Csaba íre. (Vö. NATTER-NÁD, i. h. 357.)

5. ábra (május)

Mense maio nullius / animalis caput nec pedes / comedat. Calido usita. / calidum bibe. purgationem accipe. / tis fac. uenam epaticam incide. / pocionem ad solutionem accipe. / cataplasma in capite pone / oculos turbulentos sana. puriginem manduca. / urinam cura. balneum usita. olera frigida usita / Pocionem absincium et semen funiculi pocionem ad solutionem / accipe. et cibus frigidus / uti. — Május havában nem a gyék semmiféle állatnak sem a fejből, sem a lábából. Meleggel élj. Meleget igyál. Végezz fejtisztítást. Vágj máji visszert. Végy magadhoz folyékony hashajtó orvosságot. Tégy a fejedre borogatást. Gyógyítsd zavaros szemedet. Tisztítsd le az ótvart. Legyen gondod a vizeletedre. Használj fürdőt. Használj hideg zöldségféléket. Folyékony orvosságként végy be fehér ürömot, és hashajtóként édes köménymagot. S élj hideg ételekkel.¹¹

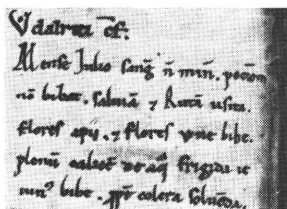
6. ábra (június)

Mense iunio cotidie de aqua / frigida calicem bibe ieiunus. / Ceruisiam nec unum bibas. lac / coctum et calidum bibe. lactucas manduca. acetum bibe. sinape / usita. saluam et sauinam bibe. / quia cerebrum humeros producit.¹² — Június hónapban naponta igyál éhombra egy pohár hideg vizet. Ne igyál se sört, se bort. A tejet főzve és melegen igyad. Salátákat egyél, ecetet igyál, használj mustárt. Igyál zsályát és borókát, mert az agy nedveket termel.¹³

¹¹ Cataplasma, a kataplasso = bekenni, megkenni görög igéből; pépes borogatás. Külsőleg használt gyógyszeralak, amely durván tört növényrészekből készül. (Vö. FORCELLINI, II. k. 110. KAZAY, i. m. II. k. 56.) — Porrigo, -inis, f. a fejbőr betegsége: ótvár. (Vö. FORCELL. IV. k. 741.) Ez esetben az állítmány mellette nem lehet „manduca”, hanem „munda”. Ez az értelem jól illik a szövegösszefüggésbe, és van párhuzama a 9. sz.-ból való Codex Sangallensis 759-ben: „Mense maio... cataplasma in capite inponi Oculos turbulentos sanare / pluriginem mundare urina curare...” (Vö. R. REICHE, i. h. 138. 140. 104. j.) Ha a „manduca”-hoz ragaszkodnék, az alanynak „porrus—porrum”-nak kellene lennie, ami hagymát jelent. (Vö. FORCELLINI, IV. k. 742.)

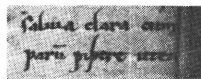
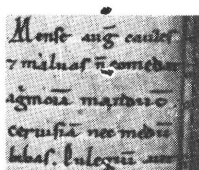
¹² „...Humeros producit” nyilvánvaló elírás a „humores producit” helyett.

¹³ Savina = Juniperus Sabina L. nevű borókafajta. (Vö. FORCELLINI, V. k. 283.) RAPAICS Raymund is az ún. nehézszagú borókának vagy Boldogasszony ágának tartja a savina-t. (Ld. *Magyar Kertek* c. könyvét, Bp. 1940. 15.)

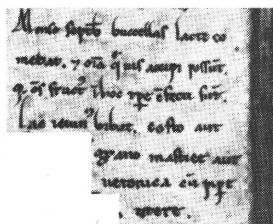
7. ábra (július)

Mense Julio sanguis non minuitur. pocionem / non bibat. saluam et Rutam usita. / flores apii et flores uve bibe. / plenum calicem de aqua frigida ie / iunus bibe propter colera soluenda. — Július hónapban ér ne vágassék, folyékony orvosságot ne igyék. Használj a zsályát és a kerti rutát. Igyad a petrezselyem és a szőlő virágát. (Nyilván e virágok főzetét.) Éhomra igyál tele pohár hideg vizet az epe hajtására.¹⁴

8. ábra (augusztus)

Mense augusto caules / et maluas non comedat / agrimoniam manducet. / ceruisiam nec medum / bibat. Pulegium autem / salua clara cum / parum pipere utere¹⁵ — Augusztus hónapban ne egyék káposztát és mályvát. Egyék apró bojtorjánt. Ne igyál sört, se méz-sört. Használj pedig csombormentát világos zsályával s egy kevés borszal.¹⁶

9. ábra (szeptember)

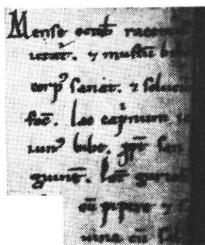
Mense septembri bucellas lacte co / medat. et omnia quevis accipi possunt. / quia in fructu theae et in ceteris fructibus / Lac remanet bibat. costo aut / grano mastice aut / uetonica cum pipere / utere. — Szeptember havában egyék kenyérdarabkákat tejjel, és minden egyéb magunkhoz vehető, mert ebben az időben főznek be minden gyümölcsöt. Igyék tejet éhomra. Éljj keserű gyökérrel, vagy a masztiksza mézgjájának szemével, vagy tisztesfűvel borszal együtt.¹⁷

¹⁴ Apium, apio, botanikai nevén Apium graveolens L. = zeller; illetve Apium petroselinum L. = petrezselyem. (FORCELLINI, I. k. 322.)

¹⁵ ZALÁN olvasatától eltértek a következőkben: grimoniam helyett agrimoniam; ute (!) helyett autem; pibere helyett pipere.

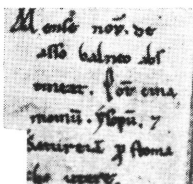
¹⁶ Agrimonia = apró bojtorján (ld. PÁRIZ-PÁPAI — BOD, *Dictionarium Latino-Hungaricum*. Pozsony–Nagyszeben, 1801. 35.); medus = mézsör (ld. FORCELLINI, IV. k. 82.); pulegium = vadmenta, csomborfü, mentha pulegium L., illóolajtartalmánál fogva mint fűszert használják majoránnával. (KAZAY, i. m. IV. k. 107.)

¹⁷ A costum keserű gyökér (vö. DU CANGE, *Glossarium-ának* II. k. 1954-es utánnomás, 595–6.), vagy PLINIUS szerint illatos indiai fűfajta, amit kenőcsökbe használtak (vö. FORCELLINI, I. k. 614.).

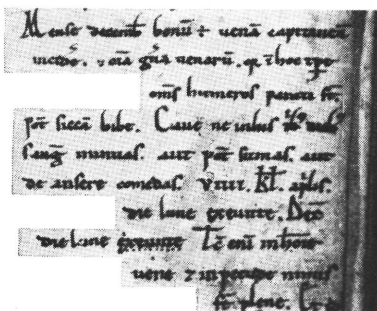
10. ábra (október)

Mense octobri racemis / utantur. et mustum bibant / corpus sanat. et solutionem / facit. lac caprinum ie / iunus bibe. propter sanguinem. Pocio gariofilum / cum pipere et sa / uina cum sale. — Október havában éljenek szőlőszemekkel, s igyanak mustot. Gyógyítja a testet, s hashajtást idéz elő. Éhomra igyál kecsketejet a vér miatt. Folyékony orvosság: szegfűszeg borssal és boróka sóval.¹⁸

11. ábra (november)

Mense novembri de / asso balneo abs / tineat. Pocio cina / momum. ysopum. et / Satureiam. pro stomacho utere. — November havában tartózkodjék a száraz fürdőtől. A folyékony orvosság: fahéj. Izsópot és borsfűvet használj a gyomrod számára.¹⁹

morsale picula +
sanguine munitur.

12. ábra (december)

Mense decembris bonum est uenam capitaneam / incidere. et omnia genera uenarum. quia in hoc tempore / omnes humeros parati sunt. / Pocionem siccam bibe. Caue ut in his / tribus diebus / sanguinem minuas. aut pocionem sumas. aut / de anseris comedas. VIII. die lune prociat. Decimo die lune prociat. Te omni mense / uenam incidere minuas / sanguinem.

¹⁸ Gariofilum tk. Caryophyllum, franciául: girofle. (Vö. DU CANGE: *Glossarium Latinum*. IV. k. 33.) Magyarul: szegfűszeg, szegfűbors.

¹⁹ Satureia hortensis = borsikafü... Mivel sok illóolajat tartalmaz, nehezen emészthető húskételekhez fűszer gyanánt használják. (KAZAY, i. m. IV. k. 207.)

Kalendas aprilis. / die lune exeunte. Decembre / die lune exeunte. Tunc enim in homine / uene et in pecude nimis / sunt plene. Et ideo mortale periculum est / sanguinem minuere.²⁰ — December havában jó vágni a fő visszeret és valamennyi visszérfajtát, mert ebben az időben valamennyi nedv készen van. Vízben oldott száraz orvosságot igyál. Óvakodjál attól, hogy e három napon eret vágj, vagy folyékony orvosságot végy, vagy lúdból egyél. Március 23-án, ha újhóld van. Decemberben, ha újhóld van. Akkor ugyanis az emberben és az apró jószágban nagyon teltek a visszerek. És ezért halálos veszély eret vágni.²¹

ZALÁN azt írja e havi egészségügyi szabályokról, hogy azok „Beda Venerabilis Computusára mennek vissza”.²² S valóban, ha egymást mellett vannak BÉDA *Computus*ának megfelelő szakaszai és a *Pray-kódex* naptárában az egyes hónapok mellé írt bejegyzések, az azonosság helyenkint mindjárt szembe ötlik. ERNYEI József ugyan vitába száll ezzel a nézettel, mert szerinte „nagyon rossz-szul sikerült frázis az, ha ráfogják Bédára, amint Zalán teszi (i. h. 249.1.), hogy átszármasztotta a klasszikus világ természettudományát a középkorra”.²³ Érvül felhossa többek között az egyik szabályt, amely szerint „októberben a szőlőkúra mellett csipős mustot igyanak. Tehát nyilvánvalóan szőlőművelő területről való versekről van szó,... ami nem illett a VIII. századbéli Angliára”²⁴, BÉDA hazájára. Ez az érv ugyan első olvasásra helytállónak tűnik, de nem az történelmi összefüggésében. BÉDA (672-3—735) ui. a híres Yarrow-i monostorban élt és működött több éven át. Ennek alapítója, BISCOP BENEDEK (+690-ben) kétszer is volt Rómában, és mindkétszer sok könyvet hozott magával. Nos, éppen BÉDA irodalmi tevékenységéből következtethető, hogy e könyvek között voltak természettudományos — orvosi jellegűek is. Ez a bencés szerzetes *De natura rerum* c. kozmológiai traktátusában az ókori természettudósok ismereteit és a sztoikus bölcselek nézeteit közvetítette olvasóinak. Legelterjedtebb munkáját, a *De temporum ratione*-t rendtársai bátorítására írva, benne főként PLINIUS *Naturalis Historia*-jára támaszkodott.²⁵ A ZALÁN által forrásként említett *Computus* (vagy pontosabban: *De ratione computi*) pedig éppen ennek az előbb említett munkájának rövidített feldolgozása a naptár adatainak, különösen a Húsvét időpontjának a kiszámítása végett!²⁶ Így már érthető, hogy a nem szőlőtermelő Angliában leírhattak a szőlőtermelő Itáliából származó étrendszabályt.

Ami pedig a klasszikus ókor természettudományi és orvosi ismereteinek középkori utóéletét illeti, legyen szabad CASSIODORUS-ra (485 k. — 580 u.) utalnom. Miután a közélettől visszavonult kalábriai birtokára, 555-ben — tehát Nursiai

²⁰ Az „id(eo)” szó a lapszél elkopása miatt kiegészítve. A „Caue ut in his tribus diebus...” stb. rész a BÉDának tulajdonított *De phlebotomia* című műből való. (ZALÁN, i. h. 256.) Összes műveinek londoni, 1843-as kiadásában (ed. J. A. GILES) szerepel egy ilyen című: „De minutione sanguinis”.

²¹ A „capitaneus” jelző a. m. capitalis, azaz fő (FORCELLINI, I. k. 388.); a postclassicus szóhasználatban: előjáró, kezdeti első is (ld. Albert BLAIRE: *Dictionnaire Latin-Français des auteurs chrétiens*. Saze, 1954. 130.). — A pocio sicca poralakú fűszeres keverék volt, amit csak a téli hónapokban adtak. De potio-nak nevezték az ásványvíznek egyszeri adagját is. (ERNYEI J. i. h. 187—188.)

²² ZALÁN, i. h. 253.

²³ ERNYEI J.: *A Pray-kódex termőhelye és eredeti rendeltetése*. Magyar Könyvszemle 1927. 81.

²⁴ ERNYEI, i. h. uo.

²⁵ Vö. CSÓKA J. Lajos, *Szent Benedek fiainak világtörténete*. Bp. (1971.) I. k. 43—44, 53. skk., 57—62.; *Lexikon für Theologie und Kirche*. Freiburg i. Br. 2, (1958) 93—94.; G. F. BROWNE: *The Venerable Bede — his Life and Writings*. London, 1919. 217. skk.

²⁶ Karl WELZHOFFER: *Beda's Citate aus der naturalis historia des Plinius*. In: *Abhandlungen aus dem Gebiet der klassischen Altertums-Wissenschaft Wilhelm v. Christ zum 60-ten Geburtstag*. München, 1891. 26. Vö. G. F. BROWNE, i. m. 217. skk.

sz. BENEDEK halála után — megalapítja „Vivarium” nevű kolostorát. BENEDEK Regulájához hozzáadja a saját *Institutiones divinarum et saecularium litterarum* c. munkáját, amely útmutatás kolostorának szerzetesei számára az egyházi és a világi tudományok ápolására két könyvben.²⁷ Mivel BENEDEK szabályzatának 36. fejezetében előírja, hogy „a beteg testvéreknek legyen külön szobájuk, és istenfélő, lelkiismeretes és szorgalmas ápolójuk”²⁸, CASSIODORUS említett műve XXXI. fejezetében külön szól ezekhez a beteggondozókhoz. „Őszinte igyekezettel szolgáljatok a betegeknek, amint ez illik a tudományokban való jártassághoz... Éppen ezért tanuljátok meg a füvek természetét, és gondosan figyeljétek meg az egyes fajták keverését” — írja többek között. De a saját tapasztalataikon kívül a klasszikus ókor szerzőinek a tanulmányozását is ajánlja nekik:

„Ha pedig nem vagytok járatosak a görög betűk olvasásában, megvan nálatok elsősorban Dioscorides herbárium... Utána olvassátok el a latin nyelvre lefordított Hippocratest és Galenust, azaz Galenus Therapeutica-it, melyeket Glauco bölcselenek szánt... Aztán Aurelius Coelius De Medicina és Hippocrates De Herbis et curis c. könyveit, valamint több más, az orvoslás tudományával összeállított könyvet, amelyet Isten segítségével rátok hagytam könyvtáram rejtekében őrizve.”²⁹ Feltehető, hogy mindezek ismeretében írta később maga Erneyi is a középkori szerzetes-orvosokról: „...korának, de még inkább a klasszikus tanulmányoknak közvetlen hatása alatt áll”.³⁰

Visszatérve különlegesen a BÉDA *Computus*ában és a kódexünkben található egészségügyi előírásokra, e szabályok megkísérelt fordítása közben észleltem a következőt. Utánanézzve 21 kevésbé ismert latin szónak, illetve kifejezésnek a FORCELLINI-féle többkötetes latin nyelvfejtő szótárban, azt találtam, hogy 16 esetben vezet le azok értelmét klasszikus természettudós —, illetve orvosszerzők műveiből, ebből 10 esetben PLINIUS *Historia Naturalis*-ából. Julius SILLIG már 1833-ban észrevette, hogy ó- és középkori egyházi írók (EUSEBIUS, JEROMOS, ÁGOSTON, TOURSI GERGELY és ALKUIN) idézik PLINIUS megfigyeléseit és közléseit, és hozzáteszi: „Egybevetem velük az ugyan későbbben élt Beda Venerabilis de ratione Temporum-ának 28. fejezetét”,³¹ E művének 35. fejezetében különben Béda maga említi, hogy ezekben a dolgokban a görög és római szerzők tekintélyét illik követni. Karl WELZHOFFER, akinek részletes tanulmányából idéztem ezt az adatot, táblázatosan összeállította a BÉDA műveiben fellelhető Plinius-idézetek jegyzékét. Ebből kitűnik, hogy a *Computus* alapjául szolgáló *De temporum ratione* Béda-műben 12 esetben található hosszabb, 9-szer pedig rövidebb idézet C. PLINIUS SECUNDUS *Historia Naturalis*-ából.³² E függés szempontunkból jelentős marad akkor is, ha kritikailag nem biztos, vajon valóban BÉDA komputisztikus munkájával van-e dolgunk.³³

²⁷ Lex. f. Theol. u. Kirche, 2. k. 970—971. (Gerhard BAADER „Cassiodorus” címszó a.); ill. MIGNE, *Patrologia Latina*, LXXX. k. col. 1105—1120.

²⁸ Vö. SÖVEGES Dávid, *Szent Benedek Regulája*. Pannonhalma, 1948. 103. skk. ill. MIGNE, P. L. LXVI, 581—582. skk.

²⁹ MIGNE, P. L. LXX, 1146—1147.

³⁰ ERNYEI: Szerzetesrendjeink gyógyszerterárai. A 8. j.-ben i. h. 190.

³¹ SILLIG Julius: *Über das Ansehen der Naturgeschichte des Plinius im Mittelalter*. In: Allgemeine Schul-Zeitung. Darmstadt, 1833. évf. 52. sz. col. 411.

³² Welzhofer, a 26. j.-ben id. h. 26., ill. 40.

³³ Vö. Lex. f. Theol. u. Kirche, 6. k. col. 425. A komputisztika az a csillagászati ismereteken nyugvó művészet, amely egyszerű és tisztán mechanikusan alkalmazható számtani szabályok rendszere által igyekszik elvégezni a computus-t, azaz a naptár adatainak kiszámítását, főként a numerus aureus, az epakták és a littera dominicalis segítségével. (LThK, 3. k. col. 29.)

Karl RÜCK közölte 1888-ban, hogy két latin kódexben kivonatokat talált BÉDA *De temporum ratione*-jából. Szerinte ezek a második részét alkották egy nagyobb csillagászati-komputisztikai gyűjteménynek, amely idézeteket tartalmazott a keletkezése idején hozzáférhető római írók műveiből. Főleg PLINIUS felhasználásában volt BÉDA mintakép a kivonatoló számára.³⁴ E gyűjtemény, amely olyan angolszász kolostorban keletkezett, ahol BÉDA működésének nagy volt a hatása, ír — skót szerzetes misszió útján került Salzburgba, ahol 810 táján átdolgozták megrövidítve a már említett 2. részét.³⁵ WELZHOFER is megállapítja hogy annak a kolostornak, amelyben BÉDA működött, nagyon jó szövegű Plinius-kódexe lehetett, s nem sokkal később ugyanezt a kódexet használhatta ugyanannak a kolostornak (Weremouth) egyik szerzetese egy nagy komputisztikus-asztronómiai munka megírásához.³⁶

A középkori csillagászati naptárszámítás és a havi egészségügyi szabályok közti összefüggést jól szemlélteti egy 11. századi koppenhágai kézirat VIII. bekezdésének néhány részlete.³⁷

„Írtam pedig neked azokról az időszakokról is, amelyek az emberi test egészségének mutatóiként térnek vissza az év körén, és hogy mire szoktak ügyelni, és hogy tudjad, miktől tartózkodjál. Az év tehát tavasszal veszi kezdetét. A napforduló december huszonegyedikén van. Ettől a naptól kezdve gyarapszik a test nedve... Használj ezért nagyon meleg és kiváló ételeket, engedj a bornak, de ne hódolj a nemiségnek. Ettől a naptól kezdve kilencvenhárom nap van a napéjegyenlőségig. Március huszonegyedikétől indul meg a növekedés. Éljen tehát jóillatú és erős ételekkel. A Fiasztúyk keltéig, amely a fentebb leírt napéjegyenlőségtől kezdődik, negyvennyolc nap. A Fiasztúyk kelte ugyanis május első napján van. Eddig gyarapszik a vér, és keletkeznek a nedvek. A nyári idő változására éljen édes dolgokkal, és szerfölött keresd a nemi kapcsolatot. A Fiasztúyk keltétől a nyári időszak változásáig van negyvenhárom nap. A nyár június 24-én kezdődik. Maga a levegő elveszti gyarapodását. A csökkenése tart az őszi napéjegyenlőségig, szeptember huszonegyedikén. A nedvek sűrűsödésére irányul, és következik, hogy a Fiasztúyk nyugtáig éljen meleg ételekkel és mindennel, ami erős, tartózkodjál a nemi élettől, és a legkevesbé dolgozzál... A Fiasztúyk nyugtáig negyvenöt nap van, és a Fiasztúyk nyugta november tizedikén volt. Ugyanabban az időben *ismét gyarapszik az emberek vére*. Megfelelő tehát, hogy könnyű ételekkel éljünk, édes borral, és tarts ki a nemi kapcsolatban. Ezekben úgy éljen, amint az általam küldött írás mutatja, és akkor jó egészséged lesz, életed további idejét könnyen átvészeled mindennemű orvosi segítség nélkül.”³⁸

Egybevetve a *Pray-kódex* decemberi széljegyzetében szereplő, az érvágásra nézve kedvezőtlen napokkal, érdekes a dániai kódex IX. bekezdése:

Milyen holdkor kell az embernek eret vágnia. Az első és a második hold jó. A negyedik hold jó az első órától a hatodik óráig. A hetedik hold jó nyolc órától egész estéig. A nyolcadik hold jó. A kilencedik hold jó reggeltől egészen három óráig. A tizenegyedik és a tizenkettedik hold jó. A tizenharmadik hold jó a hatodiktól a kilencedik óráig. A tizenegyedik hold jó a harmadiktól estéig. A tizenhetedik hold jó kilenc órától. A tizennyolcadik hold jó az első órától egészen estéig. A tizenkilencedik hold egész nap jó. A huszonharmadik és a huszonegyedik hold jó. A huszonhatodik hold reggeltől az első óráig. A huszonhetedik

³⁴ RÜCK Carl: *Auszüge aus der Naturgeschichte des Caius Plinius Secundus in einem astronomisch-komputistischen Sammelwerke des achten Jahrhunderts*. In: Programm des Königl. Ludwig-Gymnasiums für das Studienjahr 1887/88. München, 1888.

³⁵ RÜCK, i. h. Az általa ismertetett két kódex Monac. 210 és Vindobon. 387 jelzetű.

³⁶ WELZHOFER, i. h. 28—31.

³⁷ LAUX Rudolf: *Ars medicinae — Ein frühmittelalterliches Kompendium der Medizin*. In: KYKLOS, Jahrbuch für Geschichte und Philosophie der Medizin. 3. k. (1930), 417—434. Az ismertetett kódex jelzete: Gl. Kgl. S 1653 (H). Az „Ars medicinae” feliratú rész a 72 — 76^v lapokon szerepel.

³⁸ LAUX tanulmányában; i. h. 431—432.

hold jó egész nap. A huszonnyolcadik hold jó az elsőtől a kilencedik óráig. A huszonkilencedik hold jó a harmadik órától a hetedikig. A TÖBBIN, AMIT NEM JÉLEZTÜNK ELŐRE, EL KELL HAGYNYUNK.”³⁹

Már ZALÁN egyik utalásából tudjuk, hogy a BÉDÁból merített ismeretek továbbadása nem állt meg Salzburgnál, hanem tovább terjedt Stájerországba. Johann KÖCK számos ottani misekönyv naptárlapjain talált ilyen verseket, amelyek azonban nem a lapszéleken, hanem többnyire a hónapok élén, néha a végén foglalnak helyet. A verssorok száma 6 és 1 között váltakozik, s ennek alapján lehet a misekönyvek között csoportokat megkülönböztetni. A hat versor közül néhány csillagászati jellegű, egy további közli a „szerencsétlen napokat”, végül 1—1 tartalmazza a gazdasági, illetve az egészségügyi szabályt. Lássuk például a februárit az egyik 14. század eleji kódexből: „Hic cave frigidorem, de pollice funde cruorem.”⁴⁰ Vagy az októberit az egyik 13. századiból: „Lac ede caprinum, gariophila lac vel ovinum”.⁴¹ Figyelemreméltó, hogy az ún. szerencsétlen napokkal kapcsolatban KÖCK is BÉDÁra utal mint forrásra.⁴²

Karl SUDHOFF, a néhai kiváló német orvostörténész utal egyik cikkének kiegészítéseként az avignoni P. PANSIER 1907-ben megjelent közleményére, amely ismerteti a Montpellier-i orvosi kar könyvtárában őrzött 11. századi Ms. 185 jelzetű kézirat párhuzamos tartalmú részeit. E kézirat keletkezési helye az Avignon melletti St. André de Villeneuve bencés apátsága.⁴³ Maga a SUDHOFF-cikk pedig a párizsi Bibliothèque Nationale Ms latin 10448 jelzetű kéziratából ismerteti az „Incipit liber de Minucione et Medicina secundum Variaciones Lunarum” kezdetű részt „Medizinische Monatsregeln für Aderlass, Schröpfen, Baden, Arzneigebrauch und Auswahl der Speisen und Getränke aus einer Pariser Handschrift des 14. Jahrhunderts” címmel.⁴⁴

Legújabbán egy odensei (Dánia) kutató, Rainer REICHE tett közzé ilyen havi egészségügyi szabályokat néhány bécsi és St. Gallen-i kéziratból, amelyek egész sor egyezést mutatnak a *Pray-kódex*ünkben találhatóakkal.⁴⁵ Szolgáljon példaként a július havi előírás a 13. századi 1118. sz. bécsi kódexből: „Mense iulio saluia ruta...utere. pocionem ad soluendum non accipias. sanguinem non minuas. floribus apii et racemorum utere”.⁴⁶ A *Pray-kódex*ben e hónapban ez az előírás is szerepel: „plenum calicem de aqua frigida ieiunus bibe propter colera soluenda”. A bécsi kódex júliusra írja elő ugyanezt csaknem ugyanazokkal a szavakkal. Mindössze az indokolásban van egy kis szóbeli eltérés: „propter coleram reprimendam”.⁴⁷ A 12. században keletkezett 2425. sz. bécsi kézirat ugyanígy júliusra tanácsolja az éhomra ivandó hideg vizet,⁴⁸ de láttuk, hogy a *Pray-kódex*ben június hónapnál is olvasható ez az előírás. REICHE tanulmánya még egy további bécsi és öt St. Gallen-i kézirat havi egészségügyi szabályait közli és kommentálja. Az utóbbiak sorából különösen érdekelhet bennünket az ottani

³⁹ LAUX, uo.

⁴⁰ ZALÁN, i. h. 248. 3. j. KÖCK Johann: *Handschriftliche Missalien in Steiermark*. Graz és Bécs, 1916. 172, 173, ill. 174.

⁴¹ KÖCK, i. m. 176.

⁴² KÖCK, i. m. 173. 1. j.

⁴³ *Archiv für Geschichte der Medizin*, 2 (1909). 384.

⁴⁴ Uo. 136—139.

⁴⁵ REICHE, a 7. j.-ben i. h. 113—141.

⁴⁶ REICHE, i. h. 118.

⁴⁷ REICHE, i. h. uo.

⁴⁸ REICHE, i. h. 121.

kolostori könyvtár 292. sz. kódexe. Ennek 197. lapján olvashatók a vonatkozó előírások márciustól kezdődően. A végén zárójelbe téve adja az érvágással kapcsolatos utasítást az egész évre. A következő lap üres. A 199. laptól kezdve a 210. lapig tart a kézirat második, asztronómiai tartalmú része, amely a 11., vagy a 12. században íródott. Ernst ZINNER említi ezt a részt a német kultúrterület asztronómiai tárgyú kézíratairól készült jegyzékében, és BÉDÁT adja meg forrásul. Elias STEINMEYER, aki szintén közölte a töredék egyes feliratait, szintén utalt BÉDÁRA.⁴⁹ A fentebb említett koppenhágai kézirat ismertetője, Rudolf LAUX megjegyzi, hogy egyezések és hasonlóságok fordulnak elő a VIII. és IX. bekezdés szövegéhez a 751. sz. St. Gallen-i kódexben.⁵⁰

Az itt előadottak megegyeznek egyfelől ZALÁNNAK már ismertetett és általam is tovább erősített álláspontjával, másfelől a *Pray-kódex* eredetére vonatkozó legújabb kutatási eredményekkel, amelyek szerint a Vácott keletkezett eredeti sacramentariumot a Gömör megyei Rimaszécs járásban levő Jánosi bencés apátságban másolták, mégpedig a 12. sz. utolsó negyedében úgy, hogy a „*tertia manus*” munkája (az 1–142' lapok szövege, amelynek az egészségügyi szabályok is részét alkotják) 1192 és 1195 közé teendő.⁵¹

Mindennek ellenére különösnek tűnhetik, hogy egy istentiszteleti használatra készült könyv naptárába ilyen egészségügyi tárgyú bejegyzések kerültek. A *Pray-kódex*nek egy másik része, a csillagászatból ismert állatövi jegyek allegorikus magyarázata vezetni nyomra a kérdezőt. Idézem e magyarázatok sorából az elsőt:

„*Signum aquarum quare? Quia Johannes baptista in Jordane dominum baptizavit.*” (S. i. t. mindegyik állatövi jegynél.)⁵²

A kérdés — felelet módszer — jegyzi meg ZALÁN — velejárója volt a középkori tanításmódnak. Egyrészt ez a forma, másrészt az a körülmény, hogy az állatövi jegyeknek ilyen allegorikus magyarázata nem található meg BÉDA egyik művében sem, de megvan BRIDFERTHUS RAMESIENSIS 980 k. élt angol bencésnek a *De temporum ratione*-hoz írt glosszáiban, arra enged következtetni, hogy „a Pray-kódex használatának helyén tanulás vagy tanítást folyt”.⁵³ E következtetés alátámasztására legyen szabad rámutatnom egy különbségre a *Pray-kódex*ben olvasható és a többi, előbb idézett néhány kódexben szereplő egészségügyi szabályok között. Míg ui. a mi másolónk egyszer sem említi a nemi étellel kapcsolatos szabályokat, addig a koppenhágai s az említett St. Gallen-i kódexé kitér rá. Ha a *Pray-kódex*et a 12. század végén tankönyvként használták, világos a nemi ételszabályokról való hallgatás oka: a kor felfogása szerint a szerzetes oktató nem tartotta helyénvalónak, hogy fiatalokú tanítványaival közölje ezeket az ismereteket, illetve szabályokat, Természetesen ahhoz, hogy MAYER Ferenc Kolosnak 1930-ban tett megállapítása, hogy „a fennmaradt tankönyvekből következtethetünk arra, hogy” hazánkban a középkori káptalani és kolostori iskolákban „oktatták a gyógytudomány valamelyes elemeit is”,⁵⁴ éppen a *Pray-kódex*szel legyen szemléltethető, szükséges lenne más hazai kó-

⁴⁹ REICHE, i. h. 129, 131–132. 64. j.

⁵⁰ LAUX, i. h. 433.

⁵¹ MEZEY László: *A Pray-kódex keletkezése*. Magyar Könyvszemle 1971. 112, 116 és 118. Vö. RADÓ—MEZEY: *Libri liturgici manuscripti...* (ld. 2. j.) 40.

⁵² ZALÁN, i. h. 261. 9. j.

⁵³ ZALÁN, i. h. 262–263.

⁵⁴ MAYER C. F.: *Das Zeitalter der Mönchs- und Priestermedizin in Ungarn*. In: KYKLOS, *Jahrbuch für Geschichte und Philosophie der Medizin*. Leipzig, 1930. 366.

dexeket is áttanulmányozni ebből a szempontból. Külföldi párhuzamként kínálkozik a már említett 2425. sz. bécsi kódex. Ebben a havi dietétikus szabályokon kívül van néhány lap, amelyen a *Diaeta Theodori* c. értekezés egy része olvasható, s így esetleg ugyancsak része lehetett egy orvosi jellegű tankönyvnek.

ERNYEI, aki — mint láttuk — elveti a Pray-kódex egészségügyi szabályainak BÉDA műveire való visszavezetését, a montecassinoi ALPHANUS és két kortársa, GARIOPONTUS és CONSTANTINUS AFRICANUS hatásának tulajdonítja azokat. Az összetett szerekre nézve pedig NICOLAUS PRAEPOSITUS-énak.⁵⁵

ALPHANUS a délitáliei Salerno-ban született 1015 és 1020 között. A 774 előtt újjáépített salernoi bencés monostor apátja lett, majd a városka érseke. 1050 táján „Magister Salernitanus”, aki nemcsak a klasszikus verselés művelője, hanem orvosi munkáival egyik megalapozója a 11.-től a 13. századig virágkorát élő salernoi orvosi iskolának, amelyről a várost „civitas Hippocratica”-nak nevezték.⁵⁶

CONSTANTINUS AFRICANUS 1018 k. született valamelyik afrikai mohamedán országban. Később Itáliába jutva megkeresztelkedett, majd 1070 táján belép a montecassinoi szerzetesek közé. Rengeteg utazása közben görög és arab nyelvtudása segítségével sok orvosi ismeretre tett szert. Ezeket itt fordítja le latinra, és Salernoban adja elő.⁵⁷ Az ő, valamint tanítványai tollából eredő orvosi könyvek és receptgyűjtemények elterjedtek szinte egész Európában. *Pantegni* c. tankönyvét pl. az 1200 k. Rómában járt RAVN SVEINBJÖRNSON (+1213-ban) izlandi orvos magával vitte messzi északi hazájába, hogy ott a könyv leírása alapján sikerrel végezze el azt a húgykőműtétet, amelyet elsőnek a 7. sz.-ban élt bizánci sebész, AIGINA-I PÁL alkalmazott és írt le. Nem csodálkozzhatunk e kiterjedt hatáson, ha megfontoljuk, hogy az ugyancsak izlandi MIKLÓS APÁT 1150 k. római zárandoklatra vállalkozó honfitársai használatára írt utikönyvében megemlíti „Salernoborgot, ahol a legjobb orvosok vannak”.⁵⁸

GARIOPONTUS ugyancsak Salernoban élt a 10. sz. vége felé és a 11. sz. első felében. Két könyve maradt ránk: az általános patológiai jellegű *Passionarius* és a *Tractatus de febris*.⁵⁹

NICOLAUS PRAEPOSITUS a 12. sz. első felében volt vezető tanára a salernoi orvosi iskolának. *Antidotarium* című, 150 receptet tartalmazó könyvét nagyra tartották Európa szerte, és piruláit hat évszázadon át használták.⁶⁰

Különösen híressé tette azonban Salerno orvosi iskoláját verses életszabályzata, az ún. *Regimen Salernitanum*, amelynek magyar szövege még 1694-ben is megjelent Lócsén, FELVINCZI György fordításában, kétnyelvű kiadásban.⁶¹

SALERNOVAL és CONSTANTINUS-szal kapcsolatban nemegyszer lát napvilágot az orvostörténeti szakirodalomban az az általánosítás, hogy a középkor latin nyelvű művelődése az arab kultúra közvetítésével ébredt rá a görög-római medicina értékeire. A fennmaradt emlékekből és forrásokból viszont az tűnik ki, hogy a keresztény ókor szereszen továbbvitte az antik orvoslás vívmányait.

⁵⁵ ERNYEI J.: *Szerzetesrendjeink gyógyszerterárai*. I. h. 192—193.

⁵⁶ CSÓKA J. Lajos i. m. I. k. 96—97. ill. 207—238.

⁵⁷ LThK, I. k. col. 366.

⁵⁸ KRISTIAN ISAGER—EINAR SJÖVALL: *Krankenfürsorge des dänischen Zisterzienserklosters Om* — Cara Insula 1172—1560. Köpenhága—Lipce, 1941. 123—125.

⁵⁹ GURLT—HIRSCH, *Biographisches Lexikon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker*. Bécs, Lipce. 2. k. (1886). 497.

⁶⁰ GURLT—HIRSCH i. m. 4. k. 368. ill. ERNYEI, i. h. 193.

⁶¹ A könyv címe: *De conservanda bona valetudine*. (Vö. Pallas N. L. 7. k. 1894). 63.

A kisázsiai Cezárea metropolitája, VAZUL pl. 372-ben olyan kórházépületeket emeltetett (az ún. „baziliász”), amelyek „kevés jóakarattal *pavilonrendszerű* modern kórháznak” nevezhetők.⁶² Maguk az arabok szír-perzsa közvetítéssel jutottak hozzá a görög orvosi ismeretekhez az akkor még szellemileg egységes görög-római világból. Nisibisben és Edessa-ban az 5. sz. derekán a bizánci birodalomból odamenekült eretnek (nesztoriánus) keresztény tudósok fordították le pl. a Corpus Hippocraticum-ot szír nyelvre. Amikor innen is kiűzték őket, 489-ben magukkal vitték a Szasszanidák Perzsiájába. Itt a Gundisapur-i főiskolán orvosi tanintézetet alapítottak az alexandriai mintájára. Intézetük az országgal együtt mohamedán arab uralom alá került a 8. sz.-ban. Ekkor Bagdad lett a kalifátus székhelye és a művelődés központja. Itt a nesztoriánus HUNAIN BEN ISAQ, a kalifa udvari orvosa valóságos fordító központ élén állt, amely nagyon alaposan végezte a görög kéziratok egybevetését, javítását és arabra fordítását.⁶³ Jellemző adat arra, hogy a nesztoriánusok tudományos eredményeit mennyire értékelték nyugaton is, hogy AGAPITUS pápa (535–536) a már említett CASSIODORUS segítségével keresztény egyetemet akart létesíteni Rómában a hajdani alexandriai és a nisibisi főiskola mintájára. Háborús zavarok miatt nem került sor a megalapításra, de a kalábriai *Vivarium* kicsinyített kivitelezése volt e szándéknak.⁶⁴ E hagyománynak Bizáncban később is megvolt a folytatása. Nagyszerű bizonyossága ennek az 1136-ban alapított Pantokrator-monostor ötosztályos kórháza, amelynek az a magyar vonatkozása, hogy II. KOMNENOSZ János császár mellett alapítója IRÉNÉ császárné is, aki nem más, mint SZENT LÁSZLÓ királyunk leánya, Piroska.⁶⁵

Visszatérve ERNYEI és ZALÁN eltérő nézeteire a *Pray-kódex* naptárába bejegyzett havi egészségügyi előírások eredetét illetően, a bédai eredet mellett látszik bizonyítani a kódexnek egy további, orvostörténeti jellegű szövegrésze. A „Chronicon Posoniense” elnevezésű évjegyzetek második sorozatának a végén, pontosan a 16^v lapon van a *De natura infantum* kezdetű néhány sornyi bejegyzés, amely az ember csontjairól és ereiről közöl számadatot, majd rövid mondatokkal jellemzi az újszülöttek várható sorsát aszerint, hogy a hétnek melyik napján jöttek világra.

Íme, a latin szöveg:

„De natura infantum. / Ossa hominum sunt CCCXIX. / et vene CCCCXLI. / Die Domini-
ca qui natus fuerit, magnus erit et splendidus. / Feria II. fortis erit. / et Feria III. cupidus
erit, et de ferro moritur. / Feria IIII. tractator regni erit. / Feria V. effabilis erit et honorifi-
cus. / Feria VI. uitalis et multum luxuriosus. / Sabato raro uitalis erit.”⁶⁶ — Fordításban:
A gyermekek természetéről. Az ember csontjainak (a száma) 219 és az erei 441. Amelyik
vasárnap születik, nagy lesz és fényes. Hétfőn, erős lesz. És kedden sóvárgó lesz és
vastól (fegyvertől) hal meg. Szerdán, ország kezelője lesz. Csütörtökön, nyájas (affabilis-t
feltételezve az effabilis elírás helyett!) lesz és tiszteletes. Pénteken, életerős és nagyon buja.
Szombaton, ritkán lesz életrelő.

⁶² ERNYEI, i. h. 183.

⁶³ SCHIPPERGES, a 6. j.-ben i. m. 169–172.

⁶⁴ Vö. MANITIUS Max: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters. I. r.* (München, 1911.) 38.

⁶⁵ Vö. MORAVCSIK Gyula: *Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor.* Bp. — Konstantinápoly. 1923. 19–20. SCHREIBER Georg: *Gemeinschaften des Mittelalters.* (Münster, 1948.) 45. skk. 1.

⁶⁶ ZALÁN, i. h. 260.

ZALÁN megállapítása szerint az egész kis töredék megegyezik a BÉDÁnak tulajdonított *De natura infantium libellus* egyik részének a szövegével. A megegyezés mellett meglevő eltérésekből valószínűséggel következteti, „hogy a Pray-kódex bejegyzői... vagy csak emlékezetből és megrövidítve írták be az említett részeket, vagy valamilyen átdolgozott kiadást használtak”, mint a *De temporum ratione* c. BÉDA-mű BRIDFERTHUS-féle glosszáinak esetében.⁶⁷

ERNYEI véleményének a védelmében viszont felemlíthető, hogy az első magyarországi bencések Róma vidékéről és a franciaországi Cluny felől indultak útnak,⁶⁸ tehát hozhattak magukkal salerno-i orvosi kódexeket is, amelyek alapján később a másoló megtehetette bejegyzéseit a *Pray-kódex*ben. Talán ha az ez idő szerint számon tartott több mint 50 havi egészségügyi életszabályzat teljes szövege mind közlésre kerül, világosabban láthatunk majd ebben a vitatott kérdésben...

Láttuk, hogy ZALÁN kiemelte az egészségügyi szabályokkal kapcsolatban a bennük szereplő sok növénynevet. E növényekről nemcsak tanítottak, hanem természetették is őket. Az ún. Sankt Gallen-i alaprajzon, amely 820 táján keletkezett, és a bencés monostorok építésének szolgálhatott mintájául, a következő beteggondozást szolgáló objektumok láthatók: „A szerzetesek kórháza konyhával és fürdőszobával..., az érvágó ház, az orvosok háza a súlyos betegek helyiségeivel és a gyógyszerházzal, s ehhez csatlakozik a gyógynövénykert...”⁶⁹ Utóbbinak a négyzetében külön virágágyak láthatók, rajtuk a következő felírásokkal: Liliium, Salvia, Ruta, Rosas, Sisimbria, Cumino, Libesticum, Feniculum, Mentha, Rosmarino, Fena graeca, Costo, Fasiolo, Sata regia, Gladiola, Pulegium.⁷⁰ E növénynevek egyrészt visszautalnak az ókori szakirodalomra, másrészt megegyeznek kb. azon növények választékával, amelyeket NAGY KÁROLY császár ajánlott állami birtokai számára „capitulare de villis” című rendeletében — amint erről a legutóbbi Nagy Károly-jubileum alkalmából kiadott gyűjteménykötet két tanulmányából is értesülünk.⁷¹

Kérdés, van-e tárgyi bizonyítéka annak, hogy az alaprajz és a rendelet megvalósult. Dániában a jütlandi Om (Cara Insula) ciszterci kolostor romjainak feltárásánál találtak néhány gyógynövényt, amely mindmáig csak a romok között vagy azok közvetlen közelében tenyészik. Köztük van a mályva néhány neme, a beléndek (= *Hyosciamus niger* L.), a vérehulló fecskefű (= *Chelidonium maius* L.), a mirrhafű (= *Mirrhis odorata* L.) és még egy-két más.⁷² Hazai vonatkozásban a mézfű, más nevén orvesi citromfű (*Melissa officinalis* L.) CSAPODI Vera és PÉNZES Antal, neves botanikusaink véleménye szerint feltehetően ugyancsak a kolostorkertekből kerülhetett ki, mert e dalmáciai évelő

⁶⁷ Vö. ZALÁN, i. h. 261—263.

⁶⁸ Vö. ERDÉLYI László: *Szent István-kori bencések hatása a föld- és kertművelésre meg az iparra*. Emlékkönyv Sz. István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Bp. 1938. I. k. 485.

⁶⁹ LEISTIKOW Dankwart: *Hospitalbauten in Europa aus zehn Jahrhunderten*. Ingelheim a. Rhein, 1967. 13—14.

⁷⁰ MEFFERT Franz: *Caritas und Krankenwesen*. Freiburg i. Br. 1927. 131.

⁷¹ Ld. METZ Wolfgang: *Die Agrarwirtschaft im Karolingischen Reiche*. In: Karl der Grosse. I. k. (Düsseldorf, 1966). 493. — LEHMANN Edgar, *Die Architektur zur Zeit Karls des Grossen*. Uo. III. k. 312. Utóbbi rámutat, hogy az alaprajz általunk eddig ismert példány *palimpszeszt*. Ennek alapján nyitva marad a lehetősége annak, úogy az eredetije Nagy Károly korába való. (Uo. 313. 29. j.)

⁷² ISAGER—SJÖVALL i. m. 115.

növény csak szórványosan él nálunk, és mindig lakott helyek közelében.⁷³ A ciklámen ugyan nem gyógy-, hanem dísznövény, de erdei válfajának elterjedése hazánkban közvetett bizonyíték amellet, hogy gyógynövényeink — így a *Pray-kódex* egészségügyi szabályaiban említettek is — a kolostorok kertjeiből terjedtek el. A *Cyclamen europaeum* L. erdei válfaja közismert virága a Sopron környéki hegyeknek, de megtalálható a Pilisben, Bakonyban és Vértesben is. Mindezen helyeken az egykori kolostorkertek ültetett példányainak maradványai e ciklámen-foltok. Különösen a Vértesben él régi telepítés maradványaként Oroszlány közelében az egykori klostromról elnevezett Mindszent-pusztá környékén.⁷⁴

Helyszűke miatt éppen csak érintem a paleopatológiai leletek kérdését,⁷⁵ valamint a templomokon túlmenően a kolostorépületek régészeti feltárását, amely az eddiginél bizonyára behatóbban foglalkozik majd az egészségügyi célokat szolgáló épületrészek feltárásával is.⁷⁶ Hiszen ahol fontosnak tartották a havi egészségügyi szabályok leírását, sőt — mint láttuk — esetleg tanítását is, nyilván megvoltak gyakorlati megvalósításuknak a feltételei is!

Befejezésül még egy filológiai kérdés az előírásokban található gyógynövénynevek fordításával kapcsolatban. Nem könnyű megállapítani, pontosan milyen növények felelnek meg a *Pray-kódex* egészségügyi szabályaiban szereplő latin növényeknek, s ennek megfelelően azonosítani azokat a mai magyar növénytani nomenklatúrával. Az augusztus végén Budapesten tartott XXIV. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszus egyik beszámolója éppen ezzel a kérdéssel foglalkozott hét — eredetüket tekintve a *Pray-kódex*énál jóval későbbi: 14—17. századi — mű alapján,⁷⁷ amelyekben ábrák segítik elő az azonosítást. Beletekintve az idegen nyelvű referátumnál sokkal bővebb magyar nyelvű kéziratban láthattam, hogy a *Pray-kódex* glosszátorának gyógynövényadatai — legalább részben — tovább éltek a reneszánsz századaiban,⁷⁸ sőt, a népi gyógyászatban

⁷³ PAPP József, tud. főmunkatárs, kertmérnök (Budapest) szíves levélbeli közlése, amiért ezúton is köszönetet mondok.

⁷⁴ PAPP József: *Védett területek, növény- és állatritkaságok*. Bp. 1970. 26., ill. 116.

⁷⁵ Vö. ISAGER—SJÖVALI i. m. 90. l. Hazai párhuzamok a MTA Régészeti Intézete dokumentációs anyagában. A betekintésért köszönet KISZELY István tud. kutatónak.

⁷⁶ Vö. ENTZ Géza: *Középkori egyházi emlékek régészeti kutatása*. Középkori Régészeti Tudományos Ülésszak. 1970. december 8—10. Bp. 1971. (soksz.) 65. KRALOVÁNSZKY Alán: *A székesfehérvári középkori régészeti kutatások 25 évének eredményeiről*. Uo. 105. — Mindezek alapján elsiertett általánosításnak tűnik, hogy hazai orvostörténelmünk még ma is azt vallja, hogy a középkori kolostorokban inkább csak betegápolás folyt, nem gyógyítás.

⁷⁷ GRYNÆUS Tamás—PAPP József: *Régi magyar (gyógy)növénynevekről*. (Kéziratban.) Az első általuk alapul vett írásmű a római *Casinate*-könyvtár egyik korvinája, amelynek glosszáiban 89 magyar növénynev szerepel. — STADLER H. *Theophrast und Dioscorides* c. cikkében (in: *Abhandlungen aus d. Gebiet d. klass. Altertums-Wissenschaft* Wilhelm v. Christ...dargebracht...München, 1891. 176—187. l.) felhívja a figyelmet az antik növénynevek értelmezésével kapcsolatban arra, hogy az antik szerzők a legfeljebb hasonlósgok alapján azonosítanak idegen növényt hazaival, újat régivel tekintet nélkül családra, fajra és nemre. Szemükben nem annyira a növények természete mérvadó, mint felhasználásuk módja az ember szolgálatában, elsősorban azonban a szó, az elnevezés.

⁷⁸ A Freising-i Eis Gerhard pl. hat 15. sz.-i kézirat alapján ismertet bajor eredetű havi egészségügyi szabályokat *Meister Alexanders Monatsregeln* c. tanulmányában. (In: LYCHNOS, *Jahrbuch der Schweidschen Gesellschaft für Geschichte der Wissenschaften*, 1950—51. Uppsala, 1951. 104—136.) Általános érvényű az a megállapítása, hogy e szabályok főként az antik—középkori nedv- és tulajdonságtanon alapulnak. Eszerint nyáron kerülni kell minden meleg tulajdonságú dolgot (ilyen a kor felfogása szerint minden fűszeres étel is), és jót tesz minden, ami hideg. Télen viszont megfordítva. Eis még 1943-ban ismertetett egy bennünket földrajzi szempontból közelebből érintő „regimen sanitatis”-t, az ún.

mindmáig, Ha tekintetbe veszem, hogy PLINIUS *Historia Naturalis*ában elég részletesen ír le egy-egy növényt megjelölve orvosi használatát is, talán nem reménytelen, hogy ábrák híján is megközelítő pontossággal azonosítsuk a középkori kódexek havi egészségügyi előírásaiban szereplő gyógynövényneveket. Ez azonban már egy soron következő kutatómunka feladata.

TIVADAR VIDA

Medizingeschichtliche Beziehungen im Kodex-Pray

Der von György PRAY (1723–1801) entdeckte und von ihm benannte Kodex ist eigentlich ein mittelalterliches Sacramentarium, also ein liturgisches Buch, geschrieben — laut neuesten Forschungen — im letzten Viertel des 12. Jh.-s in der Benediktinerabtei Jánosi. Sein Text ist insofern als medizingeschichtliche Quelle anzusehen, als im Kalenderteil Glossen vorhanden sind, die für jeden Monat Regeln zur Pflege der Gesundheit angeben.

Vf. bietet den lateinischen Wortlaut dieser Regeln dar (zum erstenmal von Menyhért ZALÁN im J. 1926. publiziert), versucht deren ungarische Übersetzung, anknüpfend an ZALÁN's Nachforschungen erhärtet dessen Feststellung über die Herkunft der Regeln von BEDA VENERABILIS. Er weist dann nach, daß Beda hier — hauptsächlich was die Heilkräuter anbelangt — aus PLINIUS' Werk *Historia Naturalis* schöpfte.

Ausländische Parallelen werden anhand medizingeschichtlicher Werke bzw. Zeitschriften herangezogen. Der Vergleich mit diesen dient u. a. der Erhärtung jener — bereits von ZALÁN geäußerten — Vermutung, daß der Kodex-Pray als Lehrbuch benützt wurde.

nagylérvári egészségügy. (*Die Gross-Schütznere Gesundheitslehre*. In: Südosteuropäische Arbeiten, Brünn, 1943. 36. 91–93. Szemelvények megjelentek belőle a „Deutsche Fachprosa des Mittelalters“ c. gyűjteménykötetben, 1972-ben. Ismertetem az Orvostörténeti Közlemények 71–72. számában, 262. Részletes ismertetést ad róla szlovák nyelven Bokesová-Úherová Mária a „Z dejin vied a techniky na Slovensku — VII“ gyűjteménykötetben, 53–66.) — Előadásom megtartása után kaptam meg Lázárné Szini Karola szívesességéből a marosvásárhelyi Orvosi Szemle 1974. évi 2. számának egyik tanulmányát: „Jegyzetek a XVI. századi „Ars Medica“ kérdéseihez“ SZABÓ T. Attilától. (224–229.) SPIELMANN József és L. SZINI Karola marosvásárhelyi orvostörténészek már korábban (Orvosi Szemle, 1970, 109–114, 449–454., továbbá *Pagine di Storia della Medicina*, 1971. 6. sz. — utóbbit ismertetem az OtK 71–72. számában, 310.) írtak erről az első magyar nyelvű orvosi kéziratról. Valószínű leírója és szerkesztője LENCSES György († 1593). Érdekes lenne mindkét 16. sz.-i kéziratban nyomon követni a gyógynövényekkel kapcsolatos középkori előírások utóéletét.

*Köszönetemet fejezem ki Csóka J. Lajos tanárnak (Pannonhalma), aki 1968-ban volt zives a gyűjtememet e témára irányítani.